

CULEMBORGSE "VOET"-NOTEN

9

Historisch halfjaarbericht

oudheidkundig genootschap
"A.W.K. VOET VAN OUDHEUSDEN"

JACOBS REPRO

CULEMBORG

- Handelsdrukwerk
- Familiedrukwerk
- Reklamedrukwerk
- Verenigingsdrukwerk
- Sneldruk

PRIJSSESTRAAT 100 - 4101 CS CULEMBORG
TEL. 03450-19927

675 JAAR STADSRECHT

Geachte aanwezigen, leden van "Voet",

graag heet ik u, vandaag 10 juli, mede namens het Gemeentebestuur van Culemborg, hartelijk welkom op deze door het historisch genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden georganiseerde culturele middag.

Een middag die in het teken staat van een bescheiden herdenking rond het bereiken van een respectabele leeftijd.

Onze stad bezit immers dit jaar 675 jaar het recht zich stad te noemen.

Misschien niet direkt reden voor een imposant herdenkingsfeest, maar zeker reden voor het gemeentebestuur en de historische vereniging om er op een bescheiden wijze aandacht aan te besteden.

Ons activiteiten-weekend Culemborg Bijvoorbeeld, waarvan dit symposium onderdeel vormt, staat dit jaar in het teken van dit bijzondere historische lustrum: "675 jaar Stad Culemborg".

Een stad die vanoudsher in ons land en ver daarbuiten bekend is om zijn eeuwenoude Driestad. Het middeleeuwse stratenpatroon en de talrijke authentiek gerestaureerde panden geven Culemborg een aantrekkelijk aanzien. Het karakter van de stad is in dat rijke verleden gevormd. Kuilenburgers en Culemborgers geven op deze solide basis gestalte aan een moderne en bewust levende samenleving. Deze stad is die aandacht op haar verjaardag zeker waard.

Verpakt in negen korte schetsen en omlijst door "verbeelding" zal het Eigene van Culemborg u vanmiddag worden aangereikt. Ieder vanuit het eigen perspectief zullen onze inleiders hun stad voor u in de schijnwerper plaatsen. De verschillende invalshoeken van waaruit zij dat doen, staan borg voor een zeer afwisselende en boeiende middag.

De lokatie, het theater De Fransche School, kon niet beter gekozen worden, want met zijn hedendaags uiterlijk te midden van ons beschermd stadsgezicht lijkt ook het gebouwelijk te willen verbeelden wat u vanmiddag te wachten staat.

Door dit welkomstwoord hoop ik uw nieuwsgierigheid voldoende geprikkeld te hebben om u vol verlangen uit te laten zien naar de aanvang van deze culturele en wellicht historische middag.

De kwaliteit van de organisaties, ons historisch genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden, de negen inleiders en de groep Charme staan wat mij betreft garant voor een middag zonder wanklank en dat is wat ik u allen graag voor nu en in de toekomst wens: Vele van die middagen.

W.H.J. Bloemendaal-Lindhout
Burgemeester van Culemborg

HET EIGENE VAN CULEMBORG

EEN CULTURELE MIDDAG ROND 675 JAAR STAD

In het theater De Fransche School organiseert de historische vereniging A.W.K. Voet van Oudheusden zaterdag 10 juli een culturele middag.

*Het thema daarvan is: **Het Eigene van Culemborg, van 1318 tot 1993**.*

Deze middag is bestemd voor iedereen met wat oog voor en interesse in zijn stad en richt zich dus op een brede groep belangstellenden.

Het programma bestaat uit een aantal 'flitsende' bijdragen - niet langer dan 10 minuten, direct en pakkend - afgewisseld met optredens van theatergroep Charme.

De culturele middag is onderdeel van het activiteitenweekend 'Culemborg Bijvoorbeeld', dat dit keer in het bijzonder stilstaat bij het feit dat Culemborg dit jaar 675 jaar stadsrechten heeft. Heeft de zondag altijd meer een braderie-karakter, de zaterdag krijgt dit keer een cultureel accent.

Het historisch genootschap A.W.K. Voet van Oudheusden draagt daaraan met het organiseren van deze culturele middag haar steentje bij.

Culemborgse "Voet"-noten,
nr. 9, juli 1993

Speciale uitgave, tevens programmaboekje voor de thema-middag
"Het Eigene van Culemborg", zaterdag 10 juli 1993
in Theater "De Fransche School".

Historisch Genootschap
A.W.K. Voet van Oudheusden
Opgericht 14 oktober 1937
Bank: Ver. Spaarbank
rek.nr. 949.858.382
Giro: rek.nr. 50.23.582

INHOUD

675 jaar stadsrecht	2
Het Eigene van Culemborg	3
Even voorstellen	7
Wat doet en deed Voet in 1993	9
Van een bezoek aan Hoogstraten	12
Een sober feest voor alle geledingen	17
De stad met de 38 namen	24
Het Culemborgse volkslied	36

Het genootschap Voet van Oudheusden organiseert elk jaar een viertal lezingen en een excursie.

De jaarlijkse contributie bedraagt 15 gulden.

Copyright: redactie "Culemborgse Voetnoten".

Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen zonder vooraf verkregen toestemming van de redactie.

PROGRAMMA

HET EIGENE VAN CULEMBORG 1318 - 1993

Zaterdag 10 juli 1993
van 14.00 tot 17.00 uur

VRIJE INLOOP

Zaal open : 13.30 uur

Het programma bestaat uit flitsende voordrachten, afgewisseld met optredens van theatergroep Charme.

14.00 **Opening**

door burgemeester mw. W.H.J. Bloemendaal-Lindhout

14.10 **Inleiding**

door Prof.dr. Otto J. de Jong

14.15 **Een draad door de eeuwen**

door drs. Bert Blommers

Bijna acht eeuwen Culemborg, van ommuurde veste tot forensenstad, passen niet in een notedop.

Haar karakteristieken in anecdotes geschetst.

14.35 Het eigene van Culemborg.

675 Jaar cultuur-historisch bekeken

door drs. Peter Schipper

Wat is de overeenkomst van het in de keel laten glijden van een haring en een blauwlap? Als cultuur de som is van typerend menselijk handelen, wat is dan de uitkomst voor Culemborg? Een verhaal over de krenten uit een brei van sigarenmakersvolk, kletsers, blauwlappen en rompestompers.

14.55 Hoe oud is Culemborg nu eigenlijk?

door Cees Heij

Oude historieschrijvers hebben de naam Culemborg altijd verklaard uit een burcht die bij een wiel of kuil lag, een burcht dus bij een gat.

Rond 1246 wordt in deze streken ene Marquard Culen vermeld, een roofridder. Was de 'Culenburg' misschien zijn verstrekte veste?

15.10 P A U Z E

15.30 Culemborg: Città Ideale?

door Ton van Kempen

Culemborg is als een droom, opgebouwd uit verlangens en angsten. Het verhaal is geheim, de regels absurd, de perspectieven bedriegelijk, en ieder zaak verbergt een andere.

15.50 Man uit wilg gered

door Henk Budde

Culemborg en het water. In 1438 werd een man uit het water gered. Wie was er in 1993 aan de beurt?

16.10 Een archief houdt Culemborgs historie levend

door Wim Veerman

Ieder kijkt onbewust wel eens terug. Als hij een paspoort aanvraagt, bij huwelijk of overlijden. Terugkijken naar het begin, onze identiteit.

In honderden jaren bepaalden mensen de historie en identiteit van een stad. Dat doen ze nog. Archieven leggen vast, ze zijn onmisbaar om 'onze' identiteit levend te houden.

16.30 Culemborg, een stad op de rand van de Randstad

door drs. Jean Eigeman

Culemborg heeft een eigen gezicht. Een gezicht waarin historie tastbaar is. Niet zonder doorlopende veranderingen.

Ook besturen verandert. Culemborg is de poort van de Betuwe, maar de Randstad ligt nabij. Als woongebied is Culemborg aantrekkelijk, is ze ongepland een speerpunt van de Randstad. Wil Culemborg haar gezicht bewaren?

16.50 Liegt het logo?

door prof.dr. Otto de Jong

Liegt het gemeentelijke logo? Het lijkt zo! Lek en spoorbrug zijn twee blikvangers, twee levensaders. De rivier al van vóór 1318, de spoorbrug sinds 1868. Maar is er niet meer dat de gemeente beïnvloed?

*****

Het programma wordt om 17.00 besloten met een gezellig 'onder ons' in de foyer van theater de Fransche School.

Hier wordt een gratis glas Culemborgse wijn geschonken.

EVEN VOORSTELLEN:

HET GENOOTSCHAP "A.W.K. VOET VAN OUDHEUSDEN"

Voor wie in Culemborg woont en belangstelling heeft voor haar geschiedenis, zal 'Voet van Oudheusden' geen onbekende klank zijn.

Toch even voorstellen:

Het historisch genootschap 'A.W.K. Voet van Oudheusden' is een bloeiende vereniging met ruim 300 leden, die nu al weer 55 jaar oud is.

De vereniging organiseert elk jaar een aantal lezingen, vaak op een dinsdag, in de regel in het museum Elisabeth Weeshuis.

Zo mogelijk staat een Culemborgs onderwerp in de schijnwerpers, maar ook door aandacht voor de streekhistorie laat de geschiedenis van onze stad zich verdiepen.

Een zomerexcursie behoort verder tot de vaste onderdelen van het programma, terwijl in het najaar een herfstwandeling door de eigen stad niet ontbreekt. Elk jaar organiseert Voet bovendien iets extra's: vorig jaar een driedaagse reis naar Waldeck, en dit jaar heeft het twee bijzondere activiteiten in het kader van de viering van 675 jaar stadsrecht.

Culemborg is een oude stad met een interessant verleden. Veel monumenten getuigen daarvan. Niemand heeft op dat verleden een groter stempel gedrukt dan Vrouwe Elisabeth. Nog dagelijks kan men dat merken. Aan stadhuis en weeshuis bijvoorbeeld.

Maar er is meer: Culemborgers gingen overzee in de koloniën, een kasteel, een kerk, een klooster, en vijf stadspoorten verdwenen uit het zicht, allerhande nijverheid bloeide en verviel, al voordat sigarenmakers en meubelmakers de belangrijkste beroepen werden; diverse geloofsgemeenschappen trokken hun sporen, en watervloeden zorgden regelmatig voor hoog water in de stad. Het zijn maar enkele aspecten van een boeiend verleden.

Voet van Oudheusden wekt daar belangstelling voor, en vindt gehoor. Terecht, want de aantrekkelijkheid van een plaatselijke gemeenschap - ook van buiten de 'oude stad' - wordt des te groter wanneer men weet heeft van haar waardevol historisch erfgoed.

Voet brengt daarom sinds 1987 ook een halfjaarbericht uit dat 'Culemborgse Voet-noten' heet. Er staan verslagen van lezingen in en artikelen over onderwerpen uit Culemborgs verleden. Het slotnummer van 1992, nummer 8, verscheen onlangs, in juni.

Samen met het voorliggende programmaboekje en nog twee nummers op de rol verschijnen er in dit 'jubeljaar' zelfs vier 'Voet-noten'

O ja, waar die naam Voet van Oudheusden vandaan komt, vraagt u?

Die naam gaat een tijdje terug, naar 1753 om precies te zijn.

Toen publiceerde ds. Aarnout Walraed Karel Voet van Oudheusden zijn kloeke en belangwekkende "Historische Beschryvinge van Culemborg". Voet was Culemborgs geschiedschrijver. En het is daarom dat ons genootschap zijn naam draagt.

Wie zich nog eens precies een voorstelling wil maken, welke activiteiten Voet voor u als (nieuw) lid in petto heeft, kan dat het beste doen door op de volgende pagina's eens te kijken wat Voet in 1993 doet en deed. Het is niet te weinig.

De geringe contributie voor dit alles bedraagt fl. 15,- per jaar. Man en vrouw gelden als één lid. Mocht u zichzelf op willen geven als lid, dan kunt u dat doen, liefst schriftelijk, bij mw. Rie Oreel, Eemweg 24, 4105 GW Culemborg (tel. 18971).

WAT DOET EN DEED VOET IN 1993?

* Voorjaarsprogramma

- Voet organiseerde van 23 t/m 25 oktober een driedaagse busreis naar Waldeck, een voormalig Duits vorstendom, wiens Graven tussen 1639 en 1692 ook graven van Culemborg waren.

Op donderdag 14 januari werd in restaurant De Jachthaven de reünie gehouden, waar de Waldeck-gangers dia's en foto's konden bekijken en herinneringen ophalen aan deze bijzonder geslaagde reis

- Op woensdag 27 januari vond de traditionele **stamppotmaaltijd** plaats. Deze werd georganiseerd door de Vrienden van het museum Elisabeth Weeshuis.

Na dit altijd oer-gezellige gebeuren konden de deelnemers in het museum de Bakkerijtentoonstelling bekijken, en demonstreerde bakker Verhallen hoe hij zijn overheerlijke tompoucen maakt.

- Op dinsdag 23 februari hield de heer **Gerrit Mentink**, een boeiende lezing over 'De Geweerfabriek op het Bosje'. Deze merkwaardige door waterkracht aangedreven half-zware industrie was tussen 1759 tot 1812 te vinden op Het Voorburg en leverde een hoge kwaliteit geweren.

- Op dinsdag 20 april verzorgde drs. **Aad Bijl** een lezing over 'De polders van de westelijke Tielerwaard en hun strijd tegen het water'. Kleine polderbesturen kibbelden onderling, werkten soms samen. De grote overstroming van 1809 en haar effecten waren het uitgangspunt van deze lezing.

- Op zaterdag 8 mei was de heer H. Harten de gids op een **dagexcursie** met de bus naar het Land van Maas en Waal.

Het werd een leerzame tocht door dit land van dijken en vluchtheuvels, van kerken en kastelen. Bezocht werden het poldergemaal te Appeltern, het mooie stadje Batenburg, en het middeleeuwse kasteel van Hernen.

- Op zaterdag 5 juni waren de leden van Voet en de Vrienden van het museum Elisabeth Weeshuis uitgenodigd voor een lezing en de expositie van de Amerikaanse kunstenaar **Paul Kubic** in gallerie De Wollebrandshof van de familie Prins.

HEDEN
ZATERDAG 10 JULI:
Een culturele middag in theater De Fransche School
rond het thema
HET EIGENE VAN CULEMBORG 1318 - 1993

* Najaarsprogramma

Voet heeft dit najaar heel wat pijlen op zijn boog. Wellicht kunt u alvast wat data in uw agenda noteren.

- zaterdag 19 september vindt de tweede herfstwandeling plaats.

Dit keer is gekozen voor de oostkant van onze stad.

- dinsdag 5 oktober spreekt de heer **André Molenaar** voor Voet. Begin jaren '70 trok hij flink de aandacht met zijn succesvol jeugdig archeologisch speurwerk in en om Culemborg.

- dinsdag 16 november houdt archivaris **Wim Veerman** een lezing over het functioneren van Culemborg als vroeg-middeleeuwse stad.

- zaterdag 27 november tenslotte vormt de vuurpijl. Dan organiseert Voet een 'studiedag' naar het ontstaan van Culemborg, in de dertiende eeuw. Dit symposium, dat de hele dag duurt en moet leiden tot een publicatie, heeft als titel 'Rondom de Culenburg'. Een zestal sprekers verzorgt deze dag de inleidingen.

Met al deze activiteiten hoeft u zich als Voetlid niet te vervelen. Dit te meer omdat er in het najaar ook **nog twee Voetnoten** zullen verschijnen: een regulier nummer (nummer 10 alweer) in september, en een bijzonder nummer, met voorinformatie voor het symposium van 27 november, in november.

Hier en in de andere duizend
dorpen en steden van ons land
zijn in het verleden de
coöperaties ontstaan die we
nu kortweg de Rabobank noemen.
Daarom is de Rabobank van
oudsher overal diep geworteld.

BOERENSTRAAT 1
CHOPINPLEIN 27

Rabobank
staat dicht bij u

VAN EEN BEZOEK AAN HOOGSTRATEN

OTTO DE BEUS

Een bezoek met de bus van een groep Culemborgers aan Hoogstraten, het graafschap in de Belgische Kempen, dat in de zestiende eeuw evenals Culemborg weldadig door Vrouwe Elisabeth en haar man Anthonis van Lalaing werd bestierd, was in 1937 de directe aanleiding tot de oprichting van ons genootschap 'A.W.K. Voet van Oudheusden'.

In Hoogstraten bestond toen al geruime tijd een Hoogstratens Oudheidkundige Kring (H.O.K.). Wat in Hoogstraten wel gelukt was, moest in Culemborg toch ook van de grond komen?

Otto de Beus was een van de initiatiefnemers, en als penningmeester jarenlang bestuurslid van Voet. Hieronder volgt zijn verslag van het bezoek, boeiend door de de sfeerschildering, vol van beleving, en voor nu wel zo leuk omdat Hoogstratense boogschutters en vendelzwaaiers deze zaterdag het Culemborgse zomerfeest opluisteren en het Hoogstratense gemeentebestuur de gast is van ons stadsbestuur. [red.]

Zondag 12 September 1937 ging een gezelschap van 25 personen per autobus van den heer Veen naar Hoogstraten. Er waren personen bij die voor het eerst deze plaats bezochten en er waren er bij die daar reeds eerder zijn geweest.

ELISABETH: KWEZEL OF NOBELE VROUWE

Hoogstraten dat uit historisch oogpunt zoo nauw met Culemborg verbonden is geweest, vooral in de zestiende eeuw, blijkt nu bij vele Culemborgers belangstelling te wekken wegens bewaarde schatten van haar die Culemborg óók van vele monumenten heeft voorzien: Elisabeth van Culemborg.

Nog voor kort geleden had men in Culemborg van deze nobele figuur een voorstelling van een fanatieke vrouw, van een kwezel, kortom van iemand die de geestesstromingen negeerde en bekrompen was in 't kwadraat.

Verschillende factoren hadden en hebben de Culemborgers in die meeningsrichting gedreven.

Voet van Oudheusden in zijn Historische Beschrijving van Culemborg; Dr. Schotel in zijn werk over Floris I en II van Pallandt, Graven van Culemborg; Mr. Alma in zijn Gedenkboek van het Elisabeth Weeshuis en - last but not least - door het geschilderde portret van 'n adellijke dame met 'n zuurvroom

gezicht, dat in de Regentenzaal van het Weeshuis hangt en tot voor enkele jaren geleden als een conterfeitsel van Elisabeth werd gehouden.

In Hoogstraten wordt men al heel gauw van dien waan genezen. Daar leert men haar zien in het raam van de eerste helft der zestiende eeuw. Een vorstelijke en een vermogende vrouw die superioriteit had in haar milieu en die zoo als ieder gewoon mensch den invloed onderging van de toen heerschende begrippen. Gemeenschapszin, moraliteit en Godsdienstige begrippen werden toen anders beleefd en gevoeld dan in het heden.

Deze historische ontwikkeling, hoezeer ook van belang om het wezen der geestelijke dingen te begrijpen, is nu eenmaal nooit de beslissende factor voor de behoeften van het gemoed. De menschen veranderen en met hen de zielsbehoeften. Wat voor deze wisseling geen oog heeft, is gedoemd onder te gaan.

SCHITTEREND MAUSOLEUM

Ons doel om de kerk te Hoogstraten op 'n Zondag te zien werd nu bereikt en bevredigd.

Reeds eerder hadden wij dat kerkgebouw van binnen gezien - eigenlijk rustig bekeken, omdat er toen geen Godsdienstoefeningen werden gehouden.

Dàn: lijkt die kerk een schitterend mausoleum.

Immers Elisabeth van Culemborg liet deze kerk bouwen - liet zich conterfeitselen opdat haar beeltenis op de deksteen der tombe zou komen te liggen. Lijkt dàn dit kerkgebouw niet als een koepel die door vele kunstenaarshanden werd versierd en als 't ware het graf van Elisabeth overhuift?

Wij weten nu meer.

Toen ons gezelschap ongeveer te negen uur in Hoogstraten aankwam - hulde aan den autobusverhuurder en bestuurder! - stond de Eerwaarde Heer J. Lauwerijs ons op te wachten. Deze Priester, Professor aan het Seminarie te Hoogstraten, de ziel, de leider, de schrijver, de vorscher, de organisator, de explicateur van Hoogstraten's Oudheidkundigen Kring; de man die woekert met tijd en met de hem geschonken vele talenten, doet altijd voor Culemborgers die Hoogstraten bezoeken, alsof hij den tijd - zijn tijd - kan vermenigvuldigen.

Hij leidde ons meteen in 't Stadhuis, liet ons de schoonheid van Karel Boom's wandschilderingen zien waarvan op vele de vorstelijke verschijning van Elisabeth van Culemborg staat afgebeeld en daarna gingen we de kerk in naar

het priesterkoor, waar de graftombe van Elisabeth staat. Dan hebben de kunstgevoeligen geen oogen genoeg om het teerfijne beeldhouwwerk te bewonderen. En dan die gebrandschilderde ramen met de wapens van Culemborg er in.

IN DE BAN VAN HET SPROOKJE

Het was inmiddels tien uur geworden; de parochianen bevolkten de kerk; drie priesters met prachtige liturgische gewaden behangen traden voor het met brandende kaarsen versierde altaar; het orgel begon te spelen en ons geheele gezelschap zetelde zich in het priesterkoor waar de banken der kanunniken staan.

Als in den ban van 'n sprookje gevangen ondergingen de Katholieken den mistieken invloed van de Hoogmis en het niet-Katholieke deel van ons gezelschap had geen tijd te denken aan den 30sten Zondag van den Heidelbergschen Catechismus en kwam onder de bekoring van het ceremonieele dat den Katholieken Eeredienst kenmerkt.

De zichtbare handelingen, van nabij gezien, die voor de Katholieke geloovigen zoo'n diepe beteekenis hebben, blijven ook spreken tot de minder-getrouwe onder hen, die met dien Godsdienst weinig binding meer gevoelen.

Van de predicatie werd niet veel verstaan. De sonore stem van den gesticuleerenden preeker echo-de door de gewelven, doch zijn stemgeluid was niet en kon niet evenredig zijn aan de ruimte der kerk.

Het alliantiewapen van Elisabeth van Culemborg en Anthony van Lalaing in de gevel van het Elisabeth Weeshuis.

En zoo zat ons geheele gezelschap bij het bijna vierhonderd jaar oude graf van Elisabeth en al dien tijd werd zij in de Mis-gebeden herdacht en al dien tijd sprenkelden de priesters hare tombe met wijwater en bijna vier eeuwen lang stegen daar wierook-wolkjes omhoog. Wat kan de eene doode toch boven de andere bevoorrecht zijn ...., als menschelijke gevoelens gaan vergelijken.

EEN VERGELIJKING

Elisabeth van Culemborg heeft gewild dat haar lichaam in het hooge koor voor het altaar in de Ste. Catharine kerk te Hoogstraten zou komen te rusten. En onze Vlaamsche burens hebben altijd genoeg devotie en piëteit gehad om vier eeuwen lang hulde te brengen aan onze Elisabeth. Is dit niet een reden voor ons om dankbaar te zijn?

Wij gingen vergelijken, want Elisabeth heeft ook gewild dat haar hart te Culemborg moest blijven en het werd hier begraven in de St. Barbara kerk. Er werd ook 'n monument in deze kerk geplaatst.

Doch in Culemborg is niets meer te vinden. De straffende hand heeft alles vernield.

In onze St. Barbara kerk staat eveneens een prachtige monumentale graftombe waarin de stoffelijke resten bewaard worden van een totaal onbeduidende vrouw, Catherina Alida van der Dussen, die hier in 1745 als vreemdelinge stierf, doch die met haar geld een arm en van alle piëteit gespeend Bestuur van de kerk toen wist te dwingen om ten eeuwige dage in het hoge koor te mogen rusten en nog wel op de plaats waar het Hoog-altaar vóór de Hervorming heeft gestaan.

Deze wit-marmeren sarcophaag, waarop een treurend kind zit, leunend op een doodshoofd en met een omlaag gehouden fakkel in de linkerhand, symboliseert de prots van de doode, terwijl het geheel, hoe kunstvol ook de sculptuur is, het prachtige hooge koor onherstelbaar heeft bedorven.

Naar de begrippen van dezen tijd een misdaad.

In Ste. Catherine kerk dwaalde onze geest even af, tengevolge van het trekken van parallelen tusschen twee kerken waarin Elisabeth's stoffelijke resten rusten.

DE KUNSTZIN DER KEMPEN

In Hoogstraten was dien dag een tentoonstelling van Hoogstratensche kunst. Wij hebben een oogenblik perplex gestaan over de kunstzinnigheid onze

Kempensche naburen.

Van den Vlaamschen Volkskunstenaar, de heer Ost waren maar liefst 550 werken uitgesteld!

Bijna alle schilderstukken en teekeningen in de meest uiteenlopende vormen, waren den schilder geïnspireerd in en door Hoogstraten. Hij schonk alles aan Hoogstraten en hij verlangde er geen cent voor!

En toen Burgemeester Keestra, die ook tot ons gezelschap behoorde, de opmerking maakte dat wij Noord-Nederlanders dat gemeenschapsgevoel bij onze kunstenaars niet aantreffen, zeide de schilder-teekenaar, de heer Ost: "ik kom ook in Culemborg voor Culemborg schilderen en teekenen." Wij hebben dus nog wat te goed.

TUSSEN POËZIE EN PROZA

In den namiddag was er een openbare ommegang van beelden van Volksheiligen en van het schrijn waarin zich Heilige bloeddoeken moeten bevinden. In die processie liepen o.a. Ridder van het Heilig Graf.

Het was overweldigend. Door al deze bijkomstigheden kon er niet zoo veel tijd besteed worden aan de andere bezienswaardigheden. De Barok-kerk, het Begijnhof en het museum werden overgeslagen en wij hadden zelfs geen tijd langs het geweldige Gelmelslot te rijden, daar waar Elisabeth gewoond heeft.

Toen het gezelschap op weg was naar huis, bleek er kermis in den Bosch te zijn. En toen zijn we allen even uitgestapt om des te beter het contrast te kunnen voelen tusschen poëzie en proza in het leven van alledag.

Tot op heden bestaat in Culemborg nog geen "Kring" van menschen die van onze geschiedenis houden en die kunstgevoelens bezitten welke voor ontwikkeling vatbaar zijn.

Waarom in Hoogstraten wel en waarom in Culemborg niet?

Wij hebben toch menschen voldoende die in onze plaatselijke geschiedenis belang stellen?

Misschien gaat het in Culemborg wat stroever dan in Hoogstraten.

EEN SOBER FEEST VOOR ALLE GELEDINGEN

BERT BLOMMERS

Culemborg viert bescheiden zijn 675 jarig stadsrecht. In 1968 was soberheid ook het motto. Culemborg vierde toen 'Culemborg 650 jaar en 100 jaar spoorbrug', een heel jaar lang, met diverse activiteiten. Tussen 29 november 1968, toen met een officiële herdenking in de Grote Kerk het feestjaar van start ging, en 28 november 1969 plaatste Culemborg zich doelbewust óók nationaal in de belangstelling. De reconstructie van de Markt belette dat het eerder gevierd werd. Gekozen was niet voor één daverend en duur feest, niet voor enkel terugzien in de historie. Het moest een feest worden voor alle geledingen, voor jong en oud, voor de inwoner en de bezoeker. Nuttig bovenal. Het accent kreeg daarom Culemborg in het heden, met een blik naar de toekomst. Immers, Culemborg was in 1968 een zich volop vernieuwende stad. En zo wilde het zich ook naar buiten presenteren: als een actieve, levende stad, op velerlei gebied. De viering van 'Culemborg 650/100' had mede het doel om alle Culemborgse verenigingen tot een nieuwe, frisse start te prikkelen. Dat was een investering in de toekomst, in een bloeiend verenigingsleven. Veel geld was er niet beschikbaar: zo'n 10 à 15.000 gulden. Van de verenigingen werd de organisatie van activiteiten gevraagd, liefst met eigen financiële middelen, activiteiten dus die niet enkel eenmalig met subsidie te organiseren vielen, maar activiteiten die elk jaar opnieuw te herhalen waren. Die verenigingen en organisaties zouden in 1969 hun steentje moeten bijdragen om Culemborg een goede naam in Nederland te geven. Zo was het bedoeld, en alleen zo kon Culemborg zich waarmaken als een actieve, levende stad.

CULEMBORG
650 JAAR STAD - 100 JAAR SPOORBRUG
650/100

ER GEBEURDE WAT

Hoe zag Culemborg er 25 jaar geleden uit? In oktober 1968 werd de 15.000-ste inwoner geboren. Een 'ruïne stad met schurftige plekken' noemde het raadslid Wiggelinkhuizen toen zijn stad. Maar er werd aan gewerkt! Culemborg kreeg zijn Schuttersbrug. De riolering in de binnenstad en het nieuwe plaveisel, met rozetten, op de Markt kwamen gereed. Zo ook de restauratie van de

Uit de Culemborgse Courant van december 1968

Herauten voor televisie en publiek

Dinsdagavond heeft heel Culemborg vol belangstelling gekeken naar de televisie-
rubriek Van Gewest tot Gewest, waarin precies 7 min. en 58 sec. waren gevuld
met beelden uit de eigen stad. Positieve beelden in een gecompriemd pro-
gramma, dat geen ander doel had dan te attenderen op het feestprogramma,
waarbij de ontwikkelingsgeschiedenis uitgangspunt was. Op ons plaatje de he-
rauten C(ees) van den Ham en M(artin) van Rijn (Tull en 't Waal) die donderdag-
avond voor de televisie hun boodschap bekend maakten.

Barbarakerk. In mei werd door Prins Claus het gebouw Kabisa geopend - welbekend bij de veertigers van nú. Op het in restauratie genomen Jan van Riebeeck-huis ging de vlag in top. Van de sporthal werd de eerste paal geslagen. Begonnen werd ook met de dringend gewenste verbetering van de Weidsteeg. Op Terweijde ging de wijkverwarming van start. In de gemeenteraad waar Jan Koedam toen zijn entree maakte, kreeg wethouder Knobbout een motie van wantrouwen aan zijn broek. Janus Kerkhof werd de nieuwe man. Maar er gebeurde meer. Het Koningin Wilhelmina College kwam gereed, de ophaaldienst van 'tonnetjes', de zgn. bollenwagen, verdween per 1 juli uit grote delen van de stad, en het gebouw van gemeentewerken - de oude sigarenfabriek van Van der Tak aan de Buitenmolenstraat werd gesloopt.

ANDERHALF JAAR

Aan het feestjaar was anderhalf jaar voorbereiding vooraf gegaan. Al bij de begroting 1965 was wat geld gereserveerd. De nieuwe burgemeester Hermans - in februari geïnstalleerd - kon in 1967 de mouwen opstropen. Eind mei werd een kern-comité opgericht. Dat comité moest de verenigingen en organisaties adviseren, de evenementenlijst coördineren en zorgen voor bredere publiciteit. De burgemeester was voorzitter, met M. Wijmans als secretaris en P.A. Treffers als penningmeester naast zich. In het comité zaten ook de sub-comités (volksfeesten, muziek/zang, sport, handel/industrie en cultuur/historie), die elk op hun gebied activiteiten ontwikkelden. De respons van verenigingen en organisaties, om iets te doen, was groot. Diverse activiteiten, zowel nieuwe als oude, grote en kleine, werden onder het motto 'Culemborg 650/100' in één feestelijk jaarprogramma gebracht. Vooral in de weekenden werden de grotere activiteiten gepland, die ook mensen van buiten konden trekken, met eens om de zoveel tijd een hoogtepunt. Op de doordeweekse dagen werden de activiteiten gehouden die enkel voor de eigen bevolking waren opgezet.

EEN EIGEN TUNE

Medio 1968 al kwam Culemborg nationaal in beeld door de Zomerpostzegels. De Culemborgse Spoorbrug stond op de meest gebruikte waarde van toen, die van 20 cent. Ook anders mocht men in den lande weten dat Culemborg feest ging vieren, en wel via de sluitzegels die het kerncomité liet drukken. Ook de middenstand liep warm. De opbrengst van twee 'knal-winkelweken' in november werd bestemd voor een feestelijke verlichting van de binnenstad en een zgn. 'floodlight' waarmee het stadhuis bij speciale gelegenheden in de schijnwerpers gezet kon worden.

Kivormsmannen van de in de haven afgemeerde duiksloep Hydra gaan te water tijdens de beide marinedagen in mei 1969.

Op de in augustus gehouden reünie van oud-Culeburgers krijgt oud-postdirecteur de heer W.C.A. Visser van Wethouder Kerkhof de Zilveren Staadspenning. Hij gidste jarenlang talloze bezoekers door onze stad.

Op vrijdag 29 november werd het feestjaar geopend. De vlaggen gingen uit. Daags tevoren maakten jongeren in rood-zwart-gele tunieken op NS-stations de treinreizigers erop attent dat er in Culemborg wat te beleven viel. Herauten deden daarvan de eigen bevolking kond. Langs de invalswegen maakten vier grote zuilen de automobilisten erop opmerkzaam.

De dichte mist zorgde ervoor dat de CUMA-verlichting flauw scheen, het gemeentebestuur van Hoogstraten moest erdoor afzeggen. De Barbarakerk was echter tjokvol. En dat niet alleen met notabelen, het was immers een feest voor alle geledingen. Een op de acht gezinshoofden was uit het bevolkingsregister geselecteerd, met een zgn. 'citograaf'. Democratischer kon het niet. Ieder had een zelfde kans op een goede of minder goede plaats in de kerk!

Prof.dr. O.J. de Jong sprak de herdenkingsrede. Op het programma stonden carillonbespeeling en orgelspel, zang door de gezamenlijke koren en muziek uitgevoerd door de beide muziekkorpsen, door welke ook de door Jac. van Dillen gecomponeerde tune 'Culemborg 650/100' werd uitgevoerd. Het programma werd op band opgenomen voor het gemeente-archief. Zou het daar inderdaad nog zijn?

DANS OM DE VRIJHEIDSBOM

Alle activiteiten noemen die in 1969 georganiseerd werden, laat het bestek van dit artikel niet toe. Wel het geven van een indruk. De verenigingen De Korenbloem, Olympia, Concordia en Fortitudo vierden groots hun jubilea. Pieter Aafjes organiseerde een solistenconcours en een taptoe, de Culemborgse Culturele Cyclus een Johannes Passion en Concordia een Nationaal Muziek Concours. De sport liet zich evenmin onbetuigd. Een Culemborgs voetbalelftal speelde o.a. tegen een team van oud-internationals, Jan van Riebeeck hield zijn wielerronde op de Dreven, de Reddingsbrigade een groot waterpolotoernooi en de gymnastiek een Kringdag. Ruitervereniging De Lekzoomruiters organiseerde een Concours Hippique op de Lazaruswaard en watersportvereniging De Helling een schijngevecht op de Lek. De zangverenigingen zorgden voor een Volksconcert in de nieuwe sporthal, waar eerder het KJAC een groot feest gaf met de Marinierskapel en de Dutch Swing College Band. Op de Markt werden Molukse dansen opgevoerd en in de Stadhuiskelder was een expositie over de Zuid-Molukken te zien. Voor de jeugd werd er een creativiteitsmarkt georganiseerd.

Het zijn zo wat activiteiten. Wie het meegemaakt heeft, herinnert zich

misschien nog de brandweerwedstrijden voor de schooljeugd, de expositie van Kerkzilver en misgewaden op het koor van de Grote Kerk, de grote wandeltocht in mei, en het maritieme weekend in dezelfde maand met demonstraties door de marine van het redden van drenkelingen in de Lek en van kikvorsmannen en standaardduikers met hun grote koperen helm op, in de Haven. Zeker ook niet vergeten mag worden de reünie van oud-Culemborgers in augustus die samenviel met de door Wollebrand Prins georganiseerde foto-tentoonstelling over oud-Culemborg. Voor historisch geïnteresseerden valt nog te melden de heropening in mei van de Oudheidkamer, met de expositie 'Oud Culemborg, hier en overzee', de expositie 'Honderd jaar spoorbrug', de aanbidding van het speciale Culemborg-nummer van 'Spiegel der Historie', beide in december 1968 en de Contactdag van Gelderse oudheidkundige verenigingen en musea in 1969. De agrariërs bleven niet achter. Zij organiseerden een agrarische optocht, terwijl men een week eerder in mei aan de Bradaal bij de fam. Huygens een boerderij van honderd jaar terug in werking kon zien. En dan hebben we nog niet eens de kunstenaars genoemd, want die deden ook van zich spreken. Zij exposeerden en er werden kunstwerken aangeboden. Emile Spithoven bood burgemeester Hermans het metalen beeld 'Dans om de vrijheidsboom' aan dat men zich wellicht nog wel herinnert uit de tuin van diens ambtswoning, voordat deze verkocht werd. Nog steeds kunnen we evenwel voor de stadsmuur bij de Schuttersbrug het beeld 'Het gezin' bewonderen. Het werd ook in 1969 aan de stad aangeboden, en wel door Gerard van Overeem.

Burgemeester Hermans voor het aan de stad geschonken beeld van Gerard van Overeem. In het midden Emile Spithoven.

MOMENTOPNAME

Het feestjaar werd op 28 november officieel afgesloten met een optreden van de Marinierskapel in de Sporthal. Aan de heer M. Wijmans, die als secretaris van het kerncomité veel had bijgedragen aan het organiseren van de feesten, en en passant ook voor het realiseren van de Sporthal bergen werk had verzet, werd op de slotavond de Zilveren Stadspenning uitgereikt. Op 29 november vond als staartje van het hele gebeuren nog de Poëzie Manifestatie plaats, waarop de prijzen van de poëzieprijsvraag rond het Culemborgse eeuwfeest werden uitgereikt. In mei 1971 verscheen onder de titel 'Momentopname' een bloemlezing van de ingezonden werken.

Medaillefabriek Stol sloeg t.g.v. Culemborg 650 jaar stad en 100 jaar spoorbrug deze fraaie herinneringspenning.

DE STAD MET DE 38 NAMEN

OTTO J. DE JONG

Culemborg vierde al eerder zijn stadsrecht. In 1968-1969 gebeurde dat met een feestjaar vol activiteiten. De officiële opening van het feestjaar 'Culemborg 650 jaar stadsrechten en 100 jaar spoorbrug' geschiedde met een programma op vrijdagavond 29 november 1968 in de pas gerestaureerde Grote of Barbarakerk.

Prof.dr. O.J. de Jong, eerder dat jaar benoemd tot hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, hield daar de navolgende herdenkingsrede voor een meer dan duizendkoppig publiek. [red.]

Vergun het de theoloog, dat hij met een bijbeltekst begint.

In het boek Prediker (7:1a) staat: 'Een goede naam gaat de fijnste olie te boven' en een andere oud-oosterse wijsheid zegt: 'Draag zorg voor uw naam, want hij blijft u langer dan duizend kostbare schatten'.

Dat betreft natuurlijk personen.

Maar ook steden hebben een naam, een reputatie. Stadsnamen kunnen afkeer oproepen of waardering genieten. 'Een goede naam gaat de fijnste olie te boven'.

Hoe is dat met Culemborg?

De stad heeft een eenvoudige naam, die ons spreekt van een burcht, een versterkt huis, in of bij een kuil, een doodgewoon gat in de grond.

Die naam wordt op 38 manieren gespeld. Deze spelling is niet onbelangrijk.

Als het onze eigen naam betreft, zijn we er op gesteld dat daar niets in veranderd wordt. Een naam heeft een eigen gevoelswaarde.

Bij alle plaatsnamen is langzamerhand één vorm ingeburgerd. Maar Kuilenburg heeft van die 38 mogelijkheden er tot op de huidige dag drie bewaard.

Bij de Waterstaat stond het polderdistrict als Culemborg bekend. De gemeente heet thans officieel Culemborg. Doch wat is officieel?

In de staatsregeling van 1801 en in de Grondwet (voor de Verenigde Nederlanden) van 1814 staat Kuilenburg.

Als er gescholden wordt - en dan de aanduiding 'blauwlappen' nièt gebruikt wordt - zijn het altijd Kuilenburgers, maar als er iets goeds mag worden vermeld spreekt men van Culemborgers.

Programma officiële opening feestjaar

*op 29 november in de Grote of
Barbarakerk*

1. Carillonbespeling door stadsbeiaardier J. H. van Alphen.
2. Orgelspel door de organist van de Grote of Barbarakerk J. Baarda.
3. 'Tune Culemborg 650/100' door een selectie uit de beide Culemborgse Muziekcorpsen. Deze 'tune' is door dirigent J. van Dillen speciaal voor deze gelegenheid gecomponeerd.
Iudex Mors Et Vita, van Gounod.
4. Openingswoord door burgemeester drs L. J. Hermans.
5. Koorzang door de gezamenlijke Culemborgse Zangkoren onder leiding van Willy François en met begeleiding van de organist Jack van den Dool, die het koororgel zal bespelen.
Uitgevoerd worden:
'Te Deum' van Mozart
'Hallelujah' van Händel
'Domine, Salvam Fac Reginam Nostram' van A. Giessen
6. 'De stad met de 38 namen' toespraak door Prof. Dr. Otto J. de Jong, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.
7. Koraalmuziek door een selectie uit de beide Culemborgse Muziekcorpsen onder leiding van J. van Dillen.
Uitgevoerd worden:
'Helfs lieber Herr Jesu' van Bach
'Ich bin es, Ich soll es büßen' van Bach
8. Koorzang door de gezamenlijke Culemborgse Zangkoren.
Uitgevoerd worden:
'Bless this House' van May Brake
'Land of Hope and Glory' van Elga
9. Samenzang.
10. Orgelspel door J. Baarda
11. Carillonbespeling door J. H. van Alphen.

LEEFBAAR PLEKJE

Hoe heeft die simpele naam in deze omgeving geklonken, 650 jaar geleden?
Wie heeft hem uitgevonden?

Vlak in de buurt lagen nederzettingen met oude namen als Redichem en Goilberdingen.

Dichtbij hadden allerlei inpolderingen fantasierijke namen gekregen als Parijs, Paveien en Bulgarijen.

Een afstammeling uit het geslacht der Bosinchems moet even voor 1270 de Kulenburg hebben gebouwd, een uur of wat stroomafwaarts van Beusichem, aan de rand van een nieuw ontginningsgebied tussen de nederzetting Lanxmeer en de Lek in.

Lagen daar toekomstmogelijkheden?

Langs het waterstroompje de Meer, dat zuidwaarts liep, stonden wel wat boerderijen.

De belangrijke landverbinding tussen de oude handelssteden Utrecht en Tiel liep veel oostelijker door het moederdorp Beusichem.

De bewoners van de nieuwe Kuilenburg hebben er hard voor gewerkt dat het bij hun kasteeltje leefbaar werd. Zij zorgden voor de veiligheid en verwierven in 1281 een machtige beschermer in de graaf van Gelre die zijn invloedssfeer tussen de rivieren graag zo westelijk mogelijk uitbreidde.

Ze regelden de afwatering op de Linge. Ze bouwden een kerkje (op *deze* plaats), vlak bij de parochiekerk van Lanxmeer, en wijdden dat aan Sinte Barbara. In 1310 kregen ze het zover dat de nieuwe stichting een zelfstandige parochie werd. En op 6 december 1318 (St. Nicolaasdag) schonk Jan van Bosinchem aan het plaatsje stadsrechten: eigen bestuur met een richter en schepenen, eigen vrijheden en rechten.

Maar of het wat worden zou, hing af van de bescherming en de rechtszekerheid die de burchtbewoner kon bieden.

BEGUNSTIGDE KASTEELSTAD

Het was geen adellijk geslacht, dat der Bosinchems. Zij waren dienstmannen van de bisschop van Utrecht en zó omhoog gekomen. Hun politieke slagen betekende bloei voor hun stichting, hun falen moest de ondergang van het stadje tot gevolg hebben. Want centrum van een welvarend landbouwgebied kon Kuilenburg door zijn ligging nooit worden: daarvoor waren de komgronden te slecht en was het waterpeil meestal te hoog.

Maar als het toen al in Beusichem paardenfokkers en paardenhandelaars zijn

geweest, dan wist deze kasteelfamilie hoe zij zich in het zadel moest houden, hoe ze een raspaard moest opkweken en verzorgen en welke waarde dat vertegenwoordigde.

De middeleeuwse samenleving bood mogelijkheden om kunstmatig zo'n kasteelstadje te bevoordelen. De heren wisten zich behendig omhoog te werken en te profiteren van de positie op de grens van allerlei invloedssferen: in het oosten de hertog van Gelre, vlakbij: de bisschop van Utrecht, in het westen de graaf van Holland. Zij verwierven in al deze gebieden tolvrijheid voor de bewoners van hun stadje. Zij trokken het verkeer naar zich toe; er kwamen zich schippers en handelaars vestigen.

Belangrijke wapenfeiten staan niet op naam van de kasteelbewoners. Maar hun financiële activiteit was groot. Dat was ook te zien aan hun eigen huisvesting.

De oudste burcht ten westen van de stad verdween. Ook het zogenaamde 'nieuwe huis', kort na 1318 op de westgrens der stad gebouwd (nu nog herkenbaar in de muur van de Weeshuistuin), werd verlaten voor een veel groter opgezet kasteel aan de oostgracht.

De stad zelf kreeg poorten en muren en bood nu echt bescherming.

Van het oude Lanxmeer trok men later het grootste deel met de parochiekerk bij Culemborg als 'Nieuwstad'. Ook dat stuk werd toen omweld en omgracht. Het bleef een zelfstandige, dunbevolkte, parochie en diende voornamelijk als woongebied voor de boeren die in de vrijwel jaarlijks onderlopende polders hun bedrijf opgeden uit te oefenen.

In de vroegere uiterwaard ontstond een schipperswijk.

Alle drie delen van de stad kregen een eigen karakter en de deskundige hoort nog heden verschillen in de taal.

BLAUWLAPPEN

Na één eeuw had de dochter Kuilenburg de moeder Beusichemn voorbijgestreefd. Het persoonlijk vermogen van de heer was dermate gegroeid dat hij in het graafschap Holland als geldschietter kon optreden en daar kanselier van de graaf was. Dat deed aan de naam van zijn stad veel goed. Maar een jongere telg, die in de geestelijke stand was getreden, liet zich te Utrecht naar voren schuiven als kandidaat voor het bisschoppelijk ambt. Zijn familie zag daarin ook wel enig voordeel.

Het gedrag van deze Zweder van Kuilenburg en zijn aanhangers veroorzaakte dat de naam 'Kuilenburgers' als partijaanduiding een gehate klank kreeg. Alle omliggende gewesten waren in burgeroorlogen (Hoekse en Kabeljauwse twisten) gewikkeld en ook de bisschopskeuze was daarin betrokken.

De bewoners van de stad, die tientallen jaren buiten al deze conflicten waren gebleven, kregen nu de strijd vlak voor de poort en zelfs één moment binnen de muren.

De stad, in 1422 door een felle brand geteisterd, ontkwam in 1428 ternauwernood aan een overrompeling. De vijanden van bisschop Zweder, aangevoerd door een andere geestelijke, Jan van Buren, moesten in straatgevechten worden teruggeslagen. Het afgehakte hoofd van de aanvoerder hing men een tijdlang aan de Slotpoort ten toon. En zijn lichaam werd in moten gekapt op de vismarkt en in 't blauwe stukkenshort van de visvrouwen gewikkeld. Vandaar die naam blauwlappen.

Maar van de gehoopte bisschopsloopbaan voor Zweder kwam niets. Zijn familie ging zich van hem losmaken, tot geluk van de stad. 't Blijvend resultaat van deze hachelijke periode vormde, behalve de scheldnaam, de beveiliging van het schipperskwartier, de Havendijk.

Met hun blijkbaar erfelijke inzicht in de machtsverhoudingen richtten de heren van Culemborg zich nu steeds meer op de hertogen van Bourgondië, de toekomstige beheersers van de westelijke Nederlanden. Het bracht de stad geen nadeel: de vijanden der Bourgondiërs lieten haar met rust.

De twee dorpen Everdingen en Zijderveld, die met het buurtschap Goilberdingen ook tot de heerlijkheid Kuilenburg behoorden, kwamen er niet altijd zo goed af.

Aan de veiligheid en de welvaart van de stad dankt Culemborg het feit dat een der eerste Nederlandse boekdrukkers Jan Veldenaer hier in 1483 zijn drukpers opstelde.

GLORIEVOLLE PERIODE

Na twee eeuwen stadsbestaan, in 1518, was de kleine landbouwplaats een flink handels- en schipperscentrum geworden en ook het bestuursmiddelpunt van de omgeving.

Kerken, kloosters en burgerhuizen werden uitgebreid en verfraaid.

De laatste afstammeling van het middeleeuwse geslacht, Vrouwe Elisabeth, stond met haar echtgenoot Antoine van Lalaing hoog in de gunst bij de Bourgondische en Habsburgse landheren. Lalaing is stadhouder van Holland, Zeeland, West-Friesland en later bovendien nog van Utrecht geweest en werd door de keizer tot graaf van Hoogstraten verheven.

Menigmaal vertoefde het echtpaar te Culemborg. Het verloor de belangen van de stad niet uit het oog.

Nog zijn er herinneringen aan deze glorievolle periode zichtbaar. Aan de zorg voor vreemdelingen, behoeftigen en zieken zoals die werd uitgeoefend in het

Pietersgasthuis aan de Achterstraat, werd uitbreiding gegeven, door stichting van een bejaardenhuis met kapel op de Lange Havendijk, door het Convanje in de Everwijnstraat en tenslotte uit de door Vrouwe Elisabeth nagelaten fondsen, ook door de bouw van een weeshuis in de Herenstraat. De Janskerk kreeg een nieuwe toren. Aan de Markt verrees een stadhuis, ontworpen door Rombout Keldermans uit Mechelen, die ook in Hoogstraten en elders nog meer voor de stadhouder heeft gebouwd.

De laatste daad van keizer Karel V jegens Culemborg vlak voor zijn troonsafstand in 1555 was de verheffing tot graafschap.

Deze benaming maar meer nog de fraaie monumenten en de fondsen, door de kinderloze Elisabeth voor liefdadige doeleinden bestemd, bewaren nog de nagedachtenis aan deze edele vrouwe.

VRIJSTAD

Na haar dood in 1555 braken andere tijden aan, vol onrust en godsdienstige vervreemding. De nieuwe graaf, Floris van Pallandt, kleinzoon van Elisabeths zuster, trad aanvankelijk bloedig tegen de nieuwe leer op. Maar na 1564 veranderde hij van overtuiging en schaarde hij zich bij het verbond der edelen.

Bij protestanten kreeg de stad een goede naam toen hij in 1566 op zijn kasteel en later in de Gasthuiskapel protestantse predikers liet voorgaan.

Bij rooms-katholieken kreeg de naam een gehate klank in september door de activiteiten van een kleine groep beeldenstormers, die ook in de stad zelf de beelden braken en dat nog wel met goedkeuring van de graaf. Spoedig moesten tientallen protestanten de wijk nemen bij de komst van Alva.

De jaren van de Spaanse bezetting brachten weliswaar voor Kuilenburg geen direct geweld maar toch een sterke verarming, door herhaalde watersnood, plundering van het platteland en stilstand van de handel. Onder de bevolking vielen enkele slachtoffers van de godsdienststrijd. Na tien jaar kon de graaf terugkeren.

Het verloop van de tachtigjarige oorlog leidde er toe, dat streng tegen rooms-katholieke geestelijken werd opgetreden, kloosters werden gesloten en alleen protestantse diensten mochten worden gehouden. Dergelijke maatregelen nam de graaf ook te Culemborg.

Maar terwijl de overheden in de omgeving deze vrij streng bleven handhaven, trad het bestuur te Kuilenburg spoedig wat meer gematigd op, zeker nadat Floris in 1598 door zijn gelijknamige zoon was opgevolgd. De toelating van katholieke activiteiten werd wel zoveel mogelijk verzwegen en geschiedde twee eeuwen lang nooit zonder extra belastingheffing op deze

bevolkingsgroep.

Doch naast deze religieuze veranderingen waren er ook politieke. De graaf trad niet toe tot de nieuwe republiek der zeven verenigde Nederlanden. Culemborg bleef zelfstandig. De staten prentten de graaf in 1590 hardhandig in, dat hij niet het recht had eigen munten te laten slaan.

Verder lieten ze echter toe dat Kuilenburg een 'vrijstad' ging vormen in de nederlandse samenleving. Het nogal harde recht, ook in financiële zaken, had wel behoefte aan een veiligheidsklep. Het Bijbelse Israël kende vrijsteden waarheen degene kon vluchten die zonder opzet een medemens had gedood. Zo wilden de Staten der omliggende gewesten Culemborg wel beschouwen, temeer omdat de tweede graaf als Gelders edelman toch volkomen in de staatszaken betrokken was.

Heeft dit de naam van de stad goed gedaan? Rondtrekkende Jezuiten konden hier een onderkomen vinden en Culemborg als basis gebruiken. Ook door de wereldgeestelijken werd hier de rooms-katholieke zielzorg voortgezet. Voor het onderricht aan de jeugd hadden de Katholieken hier meer mogelijkheden dan elders.

Toen de stad ruim drie eeuwen oud was, kon men al spreken van twee centra van zielzorg, dat der Wereldgeestelijken in de Nieuwstad, dat der Jezuiten in de Papenhoek in de Oude stad.

Maar een dergelijke tolerantie veroorzaakte dat Kuilenburg in protestantse kringen een slechtere naam kreeg. En schuldeisers, die hun schuldenaars naar Culemborg zagen ontkomen, vooral na mislukte speculaties, hebben zeker niet lovend over de stad gesproken.

In het recht van vrijstad hebben de Staten nog eenmaal ingegrepen: in 1664, om duidelijk te maken dat Kuilenburg geen wijkplaats voor trouwlustige ontvoerders mocht worden.

Twee Culemborgers hebben in deze periode elders getoond bekwame en energieke bestuurders te zijn: Antonio van Diemen in het verre oosten, Jan van Riebeeck op de zuidpunt van Afrika. Er zouden meer namen zowel voor Indonesië als voor Zuid-Afrika te noemen zijn.

FAILLIETE BOEDEL

De stad bleef handels- en schippersvestiging. Er ontstond enige nijverheid: het vervaardigen van zijdelint of artistiek zilverwerk.

Ten oosten van de stad werden wandeldreven aangelegd.

Maar Kuilenburg werd ook door rampen getroffen: zoals de brand van deze

kerk in 1654, de Franse bezetting in 1672, die het kasteel onbewoonbaar maakte.

De grootste ramp vormde echter de heerschappij der Von Waldecks. Reeds graaf Floris II had nogal hoge financiële eisen gesteld. Maar toen na zijn dood in 1639 Culemborg vererfde op de Duitse Von Waldecks, werd dit graafschap helemaal als winstgewest beschouwd.

Eén keer, in 1650, kwamen de onderdanen in verzet. De Waldecks (Koningin Emma, die de ouderen zich herinneren, stamde niet van deze tak af!) behandelden allerlei goederen die voor onderwijs, ziekenzorg of eredienst waren bestemd, als hun particulier bezit. Zelfs instellingen van liefdadigheid werden in het geheim zwaar belast. Toen de laatste vorst in 1692 stierf, zaten zijn vrouw en dochter met een vrijwel failliete boedel.

De enige positieve erfenis der Waldecks vormde de Lutherse gemeente, voornamelijk bestaande uit het hofpersoneel. Hieraan was de Gasthuiskapel als kerkgebouw toegewezen.

Bij stukjes en beetjes werden nu landerijen en rechten verkocht. Het baatte weinig.

De graaf van Saksen-Hildburghausen die Culemborg in 1714 erfde, heeft het na zes jaar moeten verkopen aan de Staten van het Kwartier van Nijmegen. Die zagen er wel wat in ter afronding van hun Betuwse gebieden. Misschien kon de exploitatie als vrijstad enige winst opleveren.

Dat viel geweldig tegen. Toch moest het geld er uit komen. Dus werden de ingezetenen nog zwaarder belast. De stad maakte crisisjaren door. Geen rentenier dacht er meer aan, zich hier te vestigen. Alleen door het vrijgeleide kwamen er in de vrijstad nieuwe bewoners. Dat verbeterde de naam van Kuilenburg beslist niet.

Onrendabele projecten werden gesloopt, zoals het oude kasteel, het klooster in de Nieuwstad, een binnenpoort.

ROND SEMINARIE EN PENSIONAAT

In 1748 deden de Nijmeegse heren het best mogelijke: zij droegen het graafschap op aan Stadhouder Willem de Vierde.

Direkt is de Nassause domeinraad de onredelijke belastingen gaan intrekken om de ontwikkeling van de stad te stimuleren.

Kuilenburg herkreeg aantrekkingskracht als woonplaats. De verbinding met Tiel werd verbeterd. Een onhandige industrialisatiepoging met een geweerfabriek mislukte.

Toen het toezicht uit Den Haag verslaptte gingen er enkele regentenfamilies elkaar de baantjes toeschuiven.

De intocht der Franse troepen in 1795 maakte aan dit bewind een einde.

Nu moest ook de zelfstandigheid als graafschap verdwijnen. Alle gebieden der Oranjes wees men aan omliggende gewesten toe. Kuilenburg werd tot uithoek van de provincie Gelderland.

Als bestuurscentrum en vrijstad had het afgedaan. Het mocht niet meer rekenen op enige hulp van een kasteelheer of andere gezagsdrager.

Vlak na het vijfde eeuwfeest zette de wetgever in 1820 het mes in de gemeente: Everdingen en Zijderveld moesten bij Zuid-Holland, om waterstaatkundige redenen.

Sindsdien heeft de gemeente geen echte kerkdorpen meer binnen haar grenzen. De stad kwam te liggen aan de nieuwe straatweg die Utrecht met Den Bosch verbond.

In 1816 vestigden zich twee leden van de heropgerichte Jezuïetenorde in de pastorie aan de Ridderstraat. De ene, pater De Hasque, bouwde spoedig een nieuwe kerk en richtte in 1818 een seminarie op voor priesteropleiding.

Na een onderbreking sinds 1825 heropende het zijn poorten in 1841. Daarna werd het uitgebreid tot een groot, streng bouwwerk. Alle wereldgeestelijken van het Utrechtse aartsbisdom ontvingen hier hun eerste opleiding.

De andere Jezuiet, de Luxemburger Wolff, verkreeg als prediker en zielzorger een legendarische vermaardheid. Hij stichtte enige zustercongregaties waarvan er één zich ook te Culemborg aan onderwijs, opvoeding en ziekenzorg later ging wijden.

Bij hier opgeleide geestelijken uit het Noorden of huismoeders uit het Zuiden riep de naam Kuilenburg allereerst herinneringen - meestal goede - op aan seminarie of pensionaat Mariakroon; maar met de stad en haar bevolking kwamen ze zelden in aanraking.

Het seminarie werd in 1906 overgenomen door wereldgeestelijken en toen gesteld onder praeses Van Schaik die tot zijn dood in 1927 een groot aanzien in de stad genoot.

STOOT OMHOOG

Culemborg was dus de negentiende eeuw ingegaan zonder de vroegere bescherming van hogerhand maar gelukkig ook zonder extra belastingen.

Nu overstromingen steeds minder voorkwamen, begon het de boeren beter te gaan. De ligging aan de straatweg en rivier was niet ongunstig.

Toch kon Kuilenburg zich niet ontplooiën als markt- en middenstandscentrum. Utrecht lag immers te dichtbij.

Industrialisering dan? Die hing af van persoonlijke initiatieven. Er was ruimte genoeg voor fabriek en arbeiderswoningen binnen de grachten: gedeelten van Nieuwstad en Havendijk waren nog onbebouwd. En door de sloop kwam terrein vrij: de oude parochiekerk van de Nieuwstad verdween en daarna kwamen delen van de stadsmuur en tenslotte de nauwe poorten aan de beurt.

Allerlei bedrijfjes ontstonden in de oude binnenstad en op de Havendijk. Aan de Lek kwam een jeneverstokerij. Lutherse en Oud-Katholieke verbouwden hun kerken. De recreatie kreeg aandacht door de wijziging van het terrein ten oosten van de Wandeldreven in een park, de 'Plantage'. De bevolking nam wel toe, maar traag.

Een duidelijke stoot omhoog bracht de spoorlijn. De naam Kuilenburg is vaak in 's lands vergaderzaal genoemd. Was het wenselijk, hierlangs een lijn Utrecht-Den Bosch te leggen? Was het mogelijk hier een spoorbrug te bouwen?

De regering dacht van niet. Het wetsvoorstel is echter gewijzigd in voor Culemborg gunstige zin. De oud-minister van buitenlandse zaken, de Geldersman Von Goltstein, haalde voor zijn amendement een meerderheid van zes stemmen.

De bouw van de brug, toen een technisch vraagstuk, trok veel bekijks en maakte helaas ook zeven slachtoffers. In de lente van 1868 was ze gereed; de spoorlijn kwam op 1 november in gebruik.

Wel lag het station ver buiten de stad en sneed de hoge spoordijk de gemeente middendoor, maar toch kon Kuilenburg nu sneller gaan groeien. Sigarenindustrie en later meubelfabricage gaven de stadsnaam nieuwe bekendheid. De eerste woningbouw buiten de grachten begon, de fabrieken bleven helaas nog daar binnen.

De trek naar de stad duurde bijna een halve eeuw. Er verrijzen een synagoge, een grotere rooms-katholieke kerk, enkele gereformeerde kerken. Scholen worden uitgebreid, er komen ziekenhuizen. Particulier initiatief bouwt een gasfabriek. Men krijgt electriciteit en waterleiding.

Met de industrie komen andere sociale spanningen. Politiek is dat te merken in de gemeenteraad, nu in deze jaren van democratisering de bevolking veel meer bij het bestuur wordt betrokken.

Maar de industrieën zijn zeer kwetsbaar. De eerste wereldoorlog brengt de klad in de sigarenindustrie.

De groei stopt ineens, tientallen jaren: de drempel van 10.000 ingezetenen schijnt te hoog. Te eenzijdig was de werkgelegenheid.

Het vervoer te water liep terug, de stoomtram naar Tiel kon het niet

volhouden, het rijkswegenplan ging de stad op kilometers afstand voorbij; er kwam geen verkeersbrug over de Lek.

De crisisjaren troffen de Kuilenburger nog harder. De stad degradeerde. Vroeger verwarde een buitenstaander haar nog wel eens met Tiel of Gorkum, nu met Bommel of Vianen: oud aandoende stadjes met geringe mogelijkheden. Fabrieken kwamen leeg te staan.

In 1936 verdween het Seminarie naar Apeldoorn. De werkloosheid betrof zeer gespecialiseerde vaklieden in sigaren- en meubelindustrie.

Met uiterst beperkte middelen slaagde het gemeentebestuur er in de singels een fraai aanzien te geven en de woningbouw op gang te houden.

STREEKCENTRUM

Even voor de tweede wereldoorlog begon het industriële klimaat te veranderen. Er kwamen andere bedrijven: metaalindustrie, nieuwe vormen van meubelfabricage. De sigarenfabrieken heroverden hun positie niet meer. Er kwam meer zorg voor het stedschoon: men bereidde restauraties voor van Binnenpoort en Stadhuis.

In mei 1940 ontquam Culemborg nauwelijks aan een beschieting en moesten de inwoners op 14 mei de vijand tegemoet vluchten naar het oude moederdorp Beusichem. Maar de stad en zelfs de spoorbrug bleven behouden en ook in de vijf volgende oorlogsjaren liep de stad weinig oorlogsschade op.

Maar voorgoed moest Kuilenburg een zestigtal ingezetenen missen: de Joodse bevolkingsgroep bijna geheel, anderen slachtoffer van hun verzetswerk, van hun politieke overtuiging of van hun tewerkstelling.

De groei van de stad is hervat. Taken op onderwijsgebied zijn herwonnen als streekcentrum voor voortgezet onderwijs en beroepsopleiding. Vestiging van industrie is door het gemeentebestuur aangemoedigd.

't Middeleeuwse Culemborg vormde een goed aangelegde kasteelstad. Bewuste aanleg bleek thans opnieuw noodzakelijk: industrie achter de spoorlijn, woonwijken bij het station en ten zuidoosten van de stad.

De oppervlakte van de bebouwing is met sprongen vergroot en vereiste wijziging van de gemeentegrens met Beusichem. Want Kuilenburg heeft er een functie bij gekregen als forensenplaats. Het dankt dit voornamelijk aan de treinverbinding.

Men hoeft maar naar andere Lekstadjes te zien om vast te stellen: *zonder spoorbrug had Culemborg de aansluiting gemist*, ook de aansluiting op de

tegenwoordige mogelijkheden.

Terecht zullen voortaan de herdenking van stadsrecht en spoorbrugbouw samenvallen.

EEN GOEDE NAAM ?

Wie het stadswapen kent met de drie geïsoleerde zuiltjes die niets samen dragen, denkt misschien aan het moderne woord "verzuiling": uiteenvallen in belangengroepen, godsdienstige, maatschappelijke en politieke.

Een dergelijke verzuiling heeft Cuilenburg herhaaldelijk gekend: geen samenhang, geen wederzijds begrip. In de huidige situatie ligt volop de mogelijkheid om een zodanig verzuilde stad te worden dat door onderling wantrouwen geen initiatief van de grond kan komen.

Maar de ruimte waar we hier zijn, getuigt dat als het moet, er wel samengewerkt kan worden - zoals voor deze kerkrestauratie.

Ook het feestelijk vieren van een gedenkjaar kan gemeenschappelijk verantwoordelijkheidsbesef wekken en de naam van de stad - zoals dat tegenwoordig heet, de 'image' - verbeteren.

'Een goede naam gaat de fijnste olie te boven!'

Als de verbetering van de naam, die Culemborg in ons land heeft, het resultaat is van de maanden die we tegemoet gaan, hoeft aan de toekomst van deze stad niet gewanhoopt te worden.

HET CULEMBORGSE VOLKSLIED

ZO KRAAIT DEN BOER Z'N HAANTJE

Componist en tekstdichter onbekend

The musical score is written on five staves in a 3/4 time signature with a key signature of one flat (B-flat). The melody is simple and folk-like. The lyrics are written below the notes.

Zo kraait den boer z'n haan - tje, de kwar - tel die
slaat die slaat die slaat, En de vis - jes al
in de stro - men, had je me maar, had je me maar,
on - der die groe - ne bo - men, en de koe - koek zingt
o - o - ver - al, over - al, over - al, over - al!!

'Zo kraait den boer z'n haantje', ofwel het Culemborgse volkslied, kennen vooral de echte Kuilenburgers nog. Hoog grijpen doet het niet, en van zijn ontstaan, denklijk rond de eeuwwisseling, weten we eigenlijk niets.

Niettemin is 'Zo kraait den boer z'n haantje' folkloristisch gezien zeker een lied dat niet mag verdwijnen. Jac. van Dillen, eertijds dirigent van de Koninklijke Harmonie Pieter Aafjes, verwerkte in 1968 elementen ervan in de tune 'Culemborg 650/100'. Hij schreef de melodie, een walsje, ook uit.

'In 1914' - zo zegt Van Dillen in 1969 in de C.C. - 'hoorde ik en onze stadgenoten het voor het eerst. Een groep werkloze sigaren- en stoelenmakers trok door de stad en op iedere straathoek werd het 'Zo kraait den boer z'n haantje' ten gehore gebracht'.

Hoe de 'koorleden' er aan kwamen is Van Dillen altijd een raadsel gebleven. 'Later toen ik lid werd van Crescendo, nu Pieter Aafjes, is het door de muzikanten honderden malen gespeeld', zo vervolgt hij. 'Als wij na een concert, mars of taptoe buiten de stad werden onthaald op een verfrissing, stond mijn broer Huib, of Henny van Doorn, strijk en zet op en riep: 'en nou mannen - het Kuilenburgse volkslied'. En dan ging het er op los. Vooral bij die laatste maten, dat 'overall! - overall! - overall!', werd geweldig uitgehaald. Ze waren honderden meters in de omtrek te horen!'

Of het nu in 1993 nog zo vaak gezongen zal worden als in 1969? Nee. En toch mag het niet verdwijnen!

juwelier~
hofleverancier

de STOL

Markt 35-37. Culemborg. Tel. 03450-13573

SLIJTERIJ-WIJNHANDEL

ad hocerdijk

LEVERANCIER VAN GEZELLIGHEID

Culemborg Chopinplein 7
Telefoon 03450 - 14374

de **Kampioen**

Voor al uw verlichting

Klassiek of modern

De Kampioen

Tollenstraat 21 - Culemborg

Ook voor onderdelen

